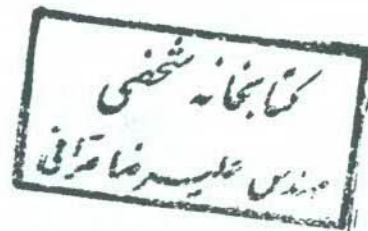

ЧАВАНШИР ХЫДЫРОВ

۵۰۷۵۰

ИРАГ ТҮРКМАНЛАРЫ

(Гыса тарихи, ичтиман-сијаси вә әдәби
мә'лумат)

АЗӘРБАЈЧАН ДӨВЛӘТ НӘШРИЈАТЫ —

Бакы — 1993

Әсәрә
филолокија елмләрнә намизәди
Тејмур Кәримов рә'ј вермишдир.

Редактору Азәр Багыров
Рәссамы Қирман Абдинов

Хыдыров Ч. В.
X 55 Праг түркманлары. Б., Азәрнәшр. 1993. 104.сәһ.

Китаб мүасир Праг Республикасынын әразисиндә јашајан, һәлә ер-кән орта әсрләрдән башлајараг, әсәсән Азәрбајчандан көчүб орада мәс-кән салмыш тајфаларын нәсилләри олан түркманларын сојкөкүнә, тари-хинә, әдәбијјатына вә ичтимаг фикринә һәср едилмишдир. Праг түркманларынын јашадығы әрази дәфәләрлә Азәрбајчанла бир дәвләт тәркибиндә олмуш, Азәрбајчан шаһрләринин бир чоху бурада јашајыб-јаратмышдыр. Конкрет тарихи фактлар вә елми тәһлил әсасында бу хал-гын сојкөк бахымыдан азәрбајчанлылара даһа чох јахын олдуғу көстәрилмишдир. Бунун үчүн дил, адәт-ән'әнә, әдәби вә бәдин тәфәккүр-нумунәләри әсәс көтүрүлмүшдүр. Китабда мүасир әдәби-мәдәни әләгәләрә дә мүәјјән јер верилмишдир.

X 1805070000 —44 27—92
M—651 (07)—93

ISBN 5—552—01111—2

ББК 91

© Азәрнәшр, 1993

МҮӘЛЛИФДӘН

Бу китабы јазмаг фикринә чохдан, 70-чи илләрнә әввәл-ләриндә Ирагда тәрчүмәчи кими ишләдијим заман дүш-мүшдүм. Һәмнин өлкәдә растлашдығым гардаш вә бачыла-рым, кәздијим доғма Кәркүк елләри вә нәтичәдә гәлбимдә бир азәрбајчанлы кими јаранан севинч, нискил, гүрүр вә әзкинлик мәни бу ишә сөвг етди. О, мүәјјән мүддәтдән сонра бир мә'нәви борча чеврилди вә мән бу борчдан чыхмаја билмәздим.

Ирагын таныдығым вә көрдүјүм азәрбајчанлылары ејнән бизим кимидирләр: истиганлы, һәссас вә гајғыкеш. Кәркүк өз тәбии вә ичтимаг мүһитинә көрә елә Азәрбај-чанын рајон мәркәзләриндән бирини хатырладыр. Адам-лары да харичи көркәмләринә көрә бизә чох охшајырлар. Данышығларындакы ләһчә фәргләри исә елә Дәрбәнд азәрбајчанлыларында олдуғу гәдәрдир.

Нечә әср ајры дүшдүкләринә бахмајараг доғма диллә-рини, еләчә дә, адәт-ән'әнәләрини вә мә'нәви дүнјаларыны өз тәбии көркәминдә сахламалары јалныз алгышланма-лыдыр. Бу, халгын милли өзүнәмәхсуслуғунун гүввәтли олдуғундан хәбәр верир. Әкс тәгдирдә, халг өз башлыча көстәричиләриндән—диллиндән, мә'нәви дүнјасындан, мил-ли варлығындан мәһрум ола биләрди. Доғма дилини итирән халг өзүнү итирир вә тарих сәһнәсиндән чыхыр. Белә һал азмы олуб?

Һәгигәтән, тиканлы мәфтилләр, инсан адламајан сәр-һәд золаглары гардашы гардашдан, ананы баладан ајыра биләр, бөјүк вә гәдим бир милләти дөрд јерә парчалаја биләр, амма онун мә'нәвијјатыны эә билмәз, милли вар-лығыны унутдура билмәз. Вахтилә Шәргин үрәјиндә ла-јигли јер тутмуш вә өз мөвчудлуғу илә дүнја мәдәнијјәти-нә әвәзсиз төһфәләр вермиш бу милләт парчаланмыш һалда гала билмәз. О, кеч-тез бирләшәчәк, әввәлки кими гүдрәтли олачагдыр.

КИРИШ

Азербайжанын көркәмли алим вә шаирләри Рәсул Рза, Г. Араслы, З. Бунядов, Б. Ваһабзадә, А. Заманов, Г. Гасымзадә, Ч. Новруз вә башгаларынын Ираг Республикасынын шимал hissәсиндә јашајан түркдилли халгын тарих вә әдәбијјатынын мүхтәлиф сәһәләринә даир елми мәгаләләри, јол гејдләри, хатирәләри вә с. республика ичтимаијјәтинин бөјүк марағына сәбәб олмушдур.

Ирагын түркдилли әһалисинин мәншәји мәсәләси биринчи дүнја мүһарибәси Османлы империјасынын сүгуту илә битдикдән сонра јени јаранан Түркијә Республикасы илә Бөјүк Британија империјасынын јарыммүстәмләкәси олан Ираг дәвләти арасында бир мүддәт сијаси мүнәгисхәләрә сәбәб олмушдур. Инкилис мүстәмләкәчиләри халгын тарихини тәһриф едәрәк, онларын Ирагда јашамасыны Османлы дәвләтинин һакимијјәт дөврү илә (XVI әсрдән сонра) мәһдудлашдырыр вә халгын османлы әскәр вә забитләринин төрәмәләриндән јарандығы иддиасыны орталыға атырдылар. Беләликлә, Ирагын түркдилли әһалиси* дүнја ичтимаијјәтинә «кәлмә гонаглар», «мүвәггәти јашајан халг» вә с. кими тәгдим едилирди. Бу сијаси хәттин мәгсәди ајдын иди. Краллыг режиминә нәтичәдә халгын милли вә бәшәри һуғуғларыны тапдаламаг үчүн «тарихи әсас» газанырды.

Һәгигәтән, 1918-чи илдән (Биринчи дүнја мүһарибәсиндән сонра) 1958-чи иләдәк (Ираг Республикасы јаранадәк) түркдилли әһалинин варлығы санки унутулмушду. Ојунчаг краллыг һакимијјәти халға (еләчә дә, дикәр милли азлыглар) ән ади инсан һуғуғлары вермәкдән гәти имтина едилди. Јалныз 1958-чи ил ингилабындан

* Бу мәфһум республикамызда ираглы азербайжанлылар, Ирагда исә Ираг түркманлары кими танынан халгын дил-етник мәнсубијјәтинин ифадә едир. Елми-күтләви әдәбијјатда онларын һәр үчүндән истифадә олунур.

сонра түркдилли әһали башга гардашлары кими өз милли һуғуғларынын тәмин олуначағына үмид бәсләјә биләрди.

Ирагын түркдилли халгынын — сон вахтлар республикамызын мәтбуаты онлары ираглы азербайжанлылар адаландырыр — тарихинә тохунан бир сыра мүәллифләрдә тәәссүф ки, тәсирә гапылараг, халгын әчдадларынын османлы һакимләри тәрәфиндән стратеги мөвгеләрдә јерләшдирилдији (јенә XVI әсрдән сонра) кими сәһв фикирләрә кәлмишләр. Республика мәтбуатында исә онлардан данышылан мәгаләләрдә халгын «нә заманса», «нә сәбәбдәнсә» Ираг торпағына кәлиб јашадығы кими даһа бөјүк тәәссүф доғуран јазылар охумаг мүмкүндүр. Бунлар, әлбәттә, Азербайжанла гоншу өлкәләрин, илк нөвбәдә, Ирагын вә хусусилә Аббасиләр хилафәтинин тарихинә јахындан бәләд олмамагдан доғмушдур.

Ирагын түркдилли әһалисинин чохәсрлик тарихи мүрәккәб ичтимаи вә сијаси һадисәләрлә зәнкиндир. Әрәб-сами, фарс-Иран вә түрк дүнјасынын гаршылашдығы әразиләрдә мәскән салмыш бу халг VIII әсрдән етибарән чохлу мәдәни-етник тәсирләрә мәруз галмышдыр. Рекионда бу дөвр әрзиндә баш вермиш тарихи просес тәдгиг олунаркән түркдилли халгын тарихи тәләји ашағыдакы әсас мәрһәләләри илә диггәти чәлб едир.

I. XI әсрә гәдәрки мәрһәлә. Бу мәрһәләдә түрк мәншәли әһали әсасән гошун һиссәләри шәклиндә Ираг әразисиндә јерләшдирилди.

II. XI—XIII әсрләр мәрһәләси. Бу дөврдә оғузларын јердәјишмәси илә әлагәдар Ираг әразисинә көч олмушдур.

III. XIII—XVI әсрләр мәрһәләси. Өнчә монгол һүчумларындан гачан әһали—индики халгын улу әчдадлары сонралар јерли һөкмдарларын сәји нәтичәсиндә (мәсәлән, Шаһ Исмајыл Хәтанин хусуси сәрәнчамларына әсасән) Ирагын әсасән шимал зонасында јерләшдирилмишдир. Оғуз-Азербайжан базасынын үстүндүјү мәһз һәммин дөврдә һәјата кечирилмишдир.

IV. XVI әсрдән сонракы мәрһәлә. Бу заман Ираг әразисинә кәнар торпаглардан түркдилли әһалинин көчү күтләви һал алмыш. Етнокенез просесләри даһилли гајнајыб-гарышма нәтичәсиндә баш верир.

Гејд олунмалыдыр ки, Ирагын түркдилли әһалисинин мүәсир түрк мәншәли халглардан һансына даһа чох јахын олмасы мәсәләси артыг елми шәкилдә мүәјјәнләшдирилмишдир. Бу ишдә азербайжанлы дилчи алим Г. Пашајевин халгын дил хусусијјәтләринә аид тәдгигатынын аз ролу